https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-102.2025.39
УДК: 004.738.5:004.056.55:37.091.3-053.6

Наталія ХАРЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу виховання на пограниччі,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID iD 0000-0002-4171-593x

ЦИФРОВА БЕЗПЕКА ПІДЛІТКІВ: ОЦІНКА НАВИЧОК УПРАВЛІННЯ КОНТЕНТОМ, ЦИФРОВОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ ТА ІНФОРМАЦІЙНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ

У сучасному цифровому середовищі питання безпеки набуває особливої актуальності з огляду на стрімке зростання кількості користувачів молодшого віку в соціальних мережах та онлайн просторі загалом. Діти та підлітки формують власну цифрову реальність, що водночас відкриває значні можливості для спілкування, навчання, самореалізації, дозвілля, проте й містить загрози: інформаційні маніпуляції, кібербулінг, фішинг, втручання у приватність, формування викривленої цифрової ідентичності.

У статті здійснено дослідження рівня сформованості навичок цифрової безпеки серед підлітків, зокрема в аспектах управління цифровим контентом, цифровою ідентичністю та інформаційним медіа середовищем. Виявлено, що не зважаючи на високий рівень залучення підлітків до цифрового середовища, їхні навички цифрової безпеки залишаються фрагментарними та недостатньо сформованими.

Актуалізовано пріоритетні напрями формування цифрової грамотності у середовищі закладу освіти: інтеграція тем цифрової грамотності та безпеки до змісту освітніх програм, де учні можуть осмислювати правила етичної поведінки в цифровому середовищі, вчитися розпізнавати маніпуляції, кіберзагрози, фейки та ворожий контент; проведення інтерактивних занять для розвитку критичного мислення як основи цифрової гігієни, розуміння підлітками власних цифрових меж, уміння захищати особисту інформацію; практичних тренінгів з основ цифрової приватності, навчальних симуляцій реагування на кібербулінг, підозрілі повідомлення, фішинг, поширення фото без дозволу тощо.

Обґрунтовано, що для ефективної побудови політики цифрової безпеки важливо систематично моніторити рівень сформованості відповідних компетентностей серед учнів. Періодичні опитування, аналітика цифрових звичок, рефлексивні тести мають стати частиною внутрішньої освітньої

системи, яка не лише виявляє прогалини, а й дозволяє гнучко адаптувати зміст навчання до реальних потреб учнівської молоді.

Ключові слова: *цифрова безпека, управління контентом, цифрова ідентичність, інформаційне середовище, підлітки.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному цифровому середовищі питання безпеки набуває особливої актуальності з огляду на стрімке зростання кількості користувачів молодшого віку в соціальних мережах та онлайн просторі. Діти та підлітки формують власну цифрову реальність, що водночас відкриває значні можливості для спілкування, навчання, самореалізації, дозвілля, проте й містить загрози: інформаційні маніпуляції, кібербулінг, фішинг, втручання у приватність, формування викривленої цифрової ідентичності.

Незважаючи на актуалізацію концептів цифрової грамотності та медіа освіти в системі загальної середньої освіти України, рівень сформованості практичних навичок безпечної поведінки у цифровому середовищі серед підлітків залишається нерівномірним. Особливої уваги потребують такі ключові напрями цифрової безпеки: управління цифровим контентом, усвідомлене формування цифрової ідентичності та здатність критично взаємодіяти з інформаційним середовищем.

Актуальність даної проблематики також зумовлена стрімким зростанням кількості кіберзагроз, спрямованих саме на дітей та молодь. Зокрема, мова йде не лише про поширення шкідливого програмного забезпечення, фішингових атак чи кібербулінгу, але й про більш складні форми впливу – цифрову маніпуляцію, експлуатацію персональних даних, залучення до небезпечних онлайн-спільнот, участь у кіберзлочинних діях через гейміфіковані платформи. Ці виклики посилюються високим рівнем цифрової активності підлітків, які, часто випереджаючи дорослих за технічними навичками, залишаються вразливими у сфері критичного аналізу інформації, персональної безпеки та управління цифровим середовищем.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Проблематика цифрової безпеки підлітків активно вивчається як у зарубіжному, так і в українському науковому полі, охоплюючи теми медіа освіти, кібергігієни, цифрової ідентичності, ризиків онлайн-комунікації, соціальних мереж і стратегій захисту.

Значний внесок у вивчення цифрових ризиків зроблено у межах міжнародного дослідницького проєкту «Діти ЄС онлайн», який охоплює понад 30 європейських країн і має на меті вивчення досвіду дітей та підлітків у цифровому середовищі. Ці масштабні емпіричні дослідження виявили, що, незважаючи на високий рівень доступу молоді до онлайн-технологій, існує розрив між технічною компетентністю та здатністю критично осмислювати контент, з яким вони стикаються в мережі.

Зокрема, підлітки нерідко виявляють високу активність в онлайн-просторі, використовуючи соціальні мережі, відео платформи, месенджери, але при цьому не завжди усвідомлюють ризики, пов’язані з конфіденційністю, достовірністю інформації, емоційним впливом чи маніпуляціями. Як свідчать результати досліджень, частина молоді не має достатніх навичок розпізнавати дезінформацію, формувати безпечні моделі онлайн-взаємодії, а також вчасно звертатися по допомогу у випадках цифрового насильства чи кібербулінгу.

Крім того, у дослідженні підкреслюється, що сам по собі факт наявності доступу до цифрових пристроїв або Інтернету не гарантує безпеки дитини в цифровому середовищі. Без підтримки з боку батьків, педагогів та інституційної інфраструктури, діти часто залишаються сам на сам із онлайн-загрозами. Саме тому автори наголошують на необхідності впровадження національних стратегій цифрової освіти, які були б орієнтовані не лише на технічну підготовку, а й на формування цифрової грамотності, критичного мислення та етичного ставлення до цифрової взаємодії [3].

Як зазначають Дж. Губбі, Р. Буйя, С. Марушич, М. Паланісвамі, у міру поширення Інтернету речей і зростання кількості підключених пристроїв, що

активно використовуються підлітками (смарт-годинники, фітнес-трекери, голосові помічники, сенсори в освітньому середовищі тощо), рівень їх цифрової вразливості суттєво зростає. Автори підкреслюють, що відсутність належного захисту даних, чітких протоколів і стандартів безпеки створюють умови для потенційного порушення конфіденційності, маніпуляцій або навіть загроз психоемоційному стану користувачів – особливо підлітків, які ще не вибудували стійких цифрових стратегій захисту [1].

Л. Хаддон, С. Лівінгстон визначають, що онлайн-ризики, з якими стикаються підлітки, тісно пов'язані з тими ризиками, що мають місце в їхньому офлайн-житті. Вони стверджують, що не можна розглядати цифрову загрозу ізольовано від соціального та емоційного контексту, в якому живе підліток. Діти, які стикаються з проблемами в реальному житті – булінгом, низькою самооцінкою, конфліктами в родині, – з більшою ймовірністю наражаються і на цифрові загрози: кібербулінг, експлуатацію, небезпечні онлайн-взаємодії.

Дослідники наголошують, що підхід до цифрової безпеки має бути інтегрованим і багатовимірним, поєднуючи технічні заходи (контроль контенту, налаштування конфіденційності) з освітніми і психосоціальними стратегіями, які враховують досвід дитини як у віртуальному, так і в реальному світі. Вони також звертають увагу на необхідність формування цифрової компетентності, як ключової умови безпечного перебування підлітків в онлайн середовищі [2].

Таким чином, захист підлітків у цифровому просторі не можна зводити лише до заборон чи технічних фільтрів. Це має бути частиною ширшого підходу до благополуччя молоді, що включає розвиток критичного мислення, емоційної стійкості та здатності ідентифікувати і впоратися з ризиками в обох сферах – онлайн і офлайн.

Л. Найденова зазначає, що сучасна взаємодія між учнями суттєво відрізняється від тієї, що була кілька десятиліть тому, насамперед через

глибоку віртуалізацію комунікації. Як освітній процес, так і дозвіллєва активність підлітків сьогодні значною мірою реалізуються в середовищі, опосередкованому інформаційно-комунікаційними технологіями. Діти знаходять друзів, підтримують взаємини, спілкуються, грають і обмінюються як вербальною, так і невербальною інформацією з різноманітних цифрових пристроїв. За останнє десятиліття використання Інтернету поступово перейшло від стаціонарних комп'ютерів до смартфонів, що дозволяє дітям бути постійно онлайн та залишатися на зв'язку в будь-який час. Така безперервна присутність у віртуальному середовищі зумовлює особливу актуальність вивчення ризиків у соціальних мережах, онлайн-платформах і технологічно опосередкованих формах міжособистісного спілкування [7; 8].

Постійний доступ до онлайн технологій та споживання великого обсягу різноманітної інформації може створювати у людини оманливе відчуття обізнаності та ілюзію контролю над подіями. Незалежно від віку, для кожного користувача важливо бути поінформованим про актуальні події у світі, країні чи локальній спільноті. Проте саме по собі споживання інформації, навіть з відкритих джерел, не гарантує її безпечності для особистості. В умовах практично необмеженого доступу до цифрового контенту кожен користувач несе особисту відповідальність за критичну оцінку інформації та прийняття виважених рішень щодо захисту власної безпеки в інформаційному середовищі [4; 5; 9].

Разом з тим, важливо і усвідомлювати переваги та можливості цифрового простору. Позитивний вплив цифрового середовища на розвиток підлітків реалізується через різноманітні медіа формати: пізнавальні програми, документальні та навчальні фільми, інформаційно-просвітницькі подкасти, а також завдяки створенню якісного, віково адаптованого контенту, який стимулює мислення, пошук знань, саморефлексію та формування особистісного сенсу діяльності. Важливу роль відіграють також просоціальні комп'ютерні й мобільні ігри, що сприяють розвитку моральних установок, когнітивних та

комунікативних навичок. Значна частина підлітків активно використовує інтернет як інструмент для виконання індивідуальних або домашніх завдань, оновлення або самостійного засвоєння необхідної інформації, заповнюючи прогалини у знаннях через власну ініціативу [6].

Таким чином, необхідність забезпечення цифрової безпеки підлітків в онлайн-середовищі є критично важливою, оскільки вони належать до найбільш активної, але водночас найменш захищеної категорії користувачів. В цьому контексті розвиток освітніх програм цифрової гігієни є засадничою умовами для збереження інформаційної та особистісної безпеки молоді в цифровому світі.

Мета дослідження. Метою статті є комплексне дослідження рівня сформованості навичок цифрової безпеки серед підлітків, зокрема в аспектах управління цифровим контентом, цифровою ідентичністю та інформаційним медіасередовищем. У статті здійснюється аналіз поведінкових стратегій підлітків у цифровому просторі, виявляються типові ризики та прогалини в обізнаності, а також окреслюються пріоритетні напрями формування цифрової грамотності у шкільному середовищі.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З метою виявлення рівня сформованості навичок цифрової безпеки серед підлітків було проведено опитування серед учнів старших класів, яке охоплювало ключові блоки: формування особистого медіа-ландшафту, управління цифровою ідентичністю, взаємодія з цифровим контентом і кіберзагрозами, а також самооцінка рівня цифрової безпеки. У опитуванні взяти участь 285 респондентів віком 11 – 14 років.

У контексті формування власного медіа-ландшафту увага акцентувалася на наступні аспетах: вибір джерел інформації, перевірка її достовірності, поведінка у разі виявлення фейкової або провокаційної інформації.

Цифрове споживання підлітків має яскраво виражений візуально-розважальний характер. Найпопулярнішими джерелами, які підлітки

переглядають щодня є YouTube (80,4%), Instagram (71,6%) і TikTok (67,9%). Telegram використовує 61,2% опитаних, тоді як лише 24,7% регулярно звертаються до новинних сайтів і 38,2% – до освітніх ресурсів. Висока популярність соціальних мереж з коротким відеоконтентом вказує на формування звичок до швидкого споживання інформації, що створює ризики поверхневого мислення. Лише третина учнів виявляє інтерес до освітніх або новинних платформ, що може ускладнювати розвиток критичного ставлення до інформації.

Серед способів перевірки достовірності інформації, 37,6% зазначили, що порівнюють інформацію з іншими джерелами, 19,1% шукають першоджерело, проте 23,5% зізналися, що взагалі не перевіряють достовірність того, що споживають. За необхідності 13,8% радяться з дорослими, 6% не визначилися з відповіддю.

У разі, коли підлітки зустрічають фейкову або провокаційну новину, 41,8% зазначили, що намагаються перевірити джерело, порівняти його з іншими; 30,9% ігнорують, 12,6% відповіли, що про це важливо повідомляти можераторам, проте самі вони рідко це роблять. 10,5% зазначили, що у разі, якщо новина викликає інтерес, вони поширюють її далі.

Хоча майже 60% респондентів демонструють принаймні базову медіаграмотність, чверть підлітків не вживає жодних заходів для перевірки або блокування фейкових джерел, що свідчить про необхідність інтеграції в освітні програми тем із перевірки джерел, верифікації інформації, розпізнавання фейків.

Щодо різних аспектів управління цифровою ідентичністю, відповіді респондентів виявили наступне: 41,3% мають відкриті профілі у соціальних мережах, 36,5% обмежують доступ лише друзям, ще 14% вручну налаштовують видимість; 8,2% узагалі не задумуються про це.

Велика частка відкритих профілів демонструє низький рівень усвідомлення ризиків, пов’язаних із цифровою приватністю. Підлітки, як

правило, не розглядають цифрову ідентичність як вразливу зону, тому не завжди докладають зусилля для її захисту.

Разом з тим, на запитання «Чи стикалися ви з використанням ваших фото без дозволу?», 27,7% відповіли, що стикалися з порушенням особистих прав, 61,8% – не стикалися або не знають про це, 10,5% не можуть достовірно оцінити ситуацію.

На запитання «Як часто ви перевіряєте налаштування конфіденційності?» 32,6% респондентів відповіли «ніколи», 23,8% – раз на рік, 29,3% – раз на кілька місяців, і лише 14,3% роблять це систематично. 47,7% респондентів завжди використовують паролі, 30,5% – інколи, 15,4% – взагалі не використовують, 6,4% – не розуміють, що це потрібно. Хоча майже половина респондентів демонструє корисну цифрову звичку по захисту конфіденційності, інші респонденти або не надають цьому значення, або не мають відповідних знань.

Таким чином, майже кожен третій підліток потрапляв у ситуацію з порушенням цифрових меж, що потребує відповідної профілактичної роботи, особливо в аспектах авторського права, цифрової етики, звернень до адміністрацій платформ.

Щодо аспекту управління цифровим контентом та уникнення небезпек, найпоширенішою реакцією є ігнорування (39,6%) або блокування (27,5%), що свідчить про низьку готовність до активного втручання та фільтрацію інформації.

Разом з тим, більшість респондентів демонструє адекватну реакцію на комунікації від незнайомців (44,1% перевіряють профіль або блокують, 34,6% ігнорують), але близько 8,7% є вразливими до шахрайства або маніпуляцій. Такі відповіді актуалізують потребу у формуванні внутрішніх «цифрових меж».

При оцінці навичок захисту в цифровому середовищі, найбільше респондентів (36,8%) оцінили свої навички як середні, 25,1% відмітили низький рівень поінформованості у даному питанні. Лише кожен десятий вважає себе

достатньо обізнаним, щоб почуватися в безпеці від маніпуляцій та шахрайства в онлайн-просторі.

Таким чином, підлітки активно взаємодіють із цифровим середовищем, проте їхнє ставлення до конфіденційності, безпеки, достовірності інформації залишається поверхневим. Проблемними зонами є перевірка новин, налаштування конфіденційності, розпізнавання небезпек, а також реакція на агресивний контент.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Не зважаючи на високий рівень залучення підлітків до цифрового середовища, їхні навички цифрової безпеки залишаються фрагментарними та недостатньо сформованими. Викликає занепокоєння низький рівень перевірки достовірності інформації, перевага візуально-розважального контенту над освітнім, відсутність системного підходу до захисту цифрової ідентичності та приватності.

Отримані результати підтверджують, що формування цифрової безпеки підлітків вимагає не лише обізнаності, а й розвитку у підлітків когнітивних, етичних і поведінкових стратегій в онлайн-просторі.

На основі отриманих результатів доцільно сформулювати низку рекомендацій, спрямованих на покращення рівня цифрової безпеки серед підлітків. Насамперед особливої актуальності набуває потреба в інтеграції тем цифрової грамотності та безпеки до змісту освітніх програм, де учні можуть осмислювати правила етичної поведінки в цифровому середовищі, вчитися розпізнавати маніпуляції, кіберзагрози, фейки та ворожий контент.

Крім того, особливу увагу слід приділяти розвитку критичного мислення в учнів як основи цифрової гігієни. Враховуючи високий рівень захоплення візуально-розважальним контентом та низьку готовність до перевірки інформації, варто запроваджувати освітні практики, що формують звички до рефлексії, порівняння джерел, ідентифікації дезінформації. Це може

реалізовуватись через інтерактивні заняття, кейси, аналіз інтернет-історій, учнівські проєкти з розроблення власних правил безпечної цифрової поведінки.

Невід'ємною складовою цифрової безпеки є також розуміння підлітками власних цифрових меж, уміння захищати особисту інформацію, налаштовувати приватність у соціальних мережах, користуватись складними паролями. Саме тому доцільно проводити практичні тренінги з основ цифрової приватності, навчальні симуляції реагування на кібербулінг, підозрілі повідомлення, фішинг, поширення фото без дозволу тощо. Такі заняття повинні включати реальні ситуації з життя підлітків і давати інструменти для безпечної комунікації.

Окремо варто підкреслити важливість залучення дорослих – як педагогів, так і батьків – до профілактичної роботи. Заклад освіти має бути не лише місцем навчання, а й безпечним простором для обговорення ризикованих ситуацій в інтернеті, де підлітки можуть отримати підтримку й пораду. Для цього потрібно підвищувати цифрову обізнаність самих дорослих, зокрема через просвітницькі кампанії, семінари тощо.

Зрештою, для ефективної побудови політики цифрової безпеки важливо систематично моніторити рівень сформованості відповідних компетентностей серед учнів. Періодичні опитування, аналітика цифрових звичок, рефлексивні тести мають стати частиною внутрішньої освітньої системи, яка не лише виявляє прогалини, а й дозволяє гнучко адаптувати зміст навчання до реальних потреб учнівської молоді.

Перспективою подальших розвідок у визначеному напрямі може стати вивчення психологічних детермінант поведінки підлітків у цифровому середовищі, зокрема: довіри до джерел інформації, схильності до ризику, впливу соціального схвалення в онлайн-просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gubbi J., Buyya R., Marusic S., Palaniswami M. Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. Future Generation Computer

Systems. 2013. Vol. 29. No. 7. P. 1645-1660. DOI: https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010

2. Haddon L., Livingstone S. The relationship between offline and online risks. In: von Feilitzen C., Stenersen J. (eds.) Young People, Media and Health: Risks and Rights. Nordicom Clearinghouse Yearbook 2014. Goteborg: Nordicom, 2014. P. 21-32

3. Livingstone S., Mascheroni G., Staksrud E. European research on children's internet use: assessing the past and anticipating the future. New Media and Society. 2018. Vol. 20. No. 3. P. 1103-1122

4. Журба К. О., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В., Харченко Н. В., Федоренко С. В. Виховання дітей та молоді у цифровому просторі. Київ, 2022. 124 с.

5. Жук Ю. О., Соколюк О. М., Дементієвська Н. П., Соколова І. В. Інтернет орієнтовані педагогічні технології у шкільному навчальному експерименті. Монографія. За ред. Ю. О. Жука. Київ: Атіка, 2014. 196 с.

6. Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д., Вознесенська О. Л., Гавриш Н. В., Гончар Л. В., Журба К. О., Ільїн В. В., Канішевська Л. В., Кириченко В. І., Комаровська О. А., Корнієнко А. В., Куниця Т. Ю., Курбатов С. В., Литовченко О. В., Малиношевський Р. В., Мачуський В. В., Найдьонова Л. А., Рейпольська О. Д., Толочко С. В., Федорченко Т. Є., Харченко Н. В., Чаплінська Ю. С., Шахрай В. М. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Вип. 4. № 2. С. 1-30. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206

7. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ: Шкільний світ, 2014. 96 с.

8. Найдьонова Л. А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2018. № 1. С. 141-159. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_1_11

9. Харченко Н. В. Інформаційна гігієна в закладі освіти: окремі аспекти планування. Наука, освіта, технології і суспільство в XXI столітті: наукові ідеї та механізми реалізації. Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Житомир, 11 квітня 2023 р. Житомир: ЦФЕНД, 2023. 59 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2025

Nataliia KHARCHENKO. Digital safety of adolescents: assessing content management, digital identity and information environment skills.

In today's digital environment, the issue of safety is becoming increasingly urgent due to the rapid growth in the number of young users on social networks and in the online space in general. Children and adolescents are forming their own digital reality, which opens up significant opportunities for communication, learning, self-expression, and leisure, yet it also carries various risks such as informational manipulation, cyberbullying, phishing, breaches of privacy, and the distortion of digital identity.

This article explores the level of digital safety skills among adolescents, particularly in the areas of digital content management, digital identity, and interaction with the information media environment. The findings reveal that despite adolescents' high engagement in digital spaces, their digital safety competencies remain fragmented and insufficiently developed.

The article emphasizes the need to prioritize the development of digital literacy within educational institutions. This includes integrating topics on digital safety and media literacy into educational programs, where students can learn the principles of ethical behavior online, recognize manipulation, cyber threats, disinformation, and harmful content. It also highlights the importance of interactive sessions aimed at fostering critical thinking as a foundation for digital hygiene, helping adolescents understand their personal digital boundaries and how to protect personal data. Furthermore, it supports conducting practical trainings on digital privacy basics and simulation-based learning to respond to cyberbullying, suspicious messages, phishing attempts, and unauthorized distribution of personal photos.

It is substantiated that the effective implementation of digital safety policy requires regular monitoring of students' competencies. Periodic surveys, digital behavior analytics, and reflexive assessment tools should become part of the internal educational system–not only to detect existing gaps, but also to flexibly adapt educational content to the real needs of the student population.

Key words: *digital safety, content management, digital identity, information environment, adolescents.*

REFERENCES

1. Gubbi J., Buyya R., Marusic S., Palaniswami M. Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. Future Generation Computer

Systems. 2013. Vol. 29. No. 7. P. 1645-1660. DOI: https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010

2. Haddon L., Livingstone S. The relationship between offline and online risks. In: von Feilitzen C., Stenersen J. (eds.) Young People, Media and Health: Risks and Rights. Nordicom Clearinghouse Yearbook 2014. Goteborg: Nordicom, 2014. P. 21-32

3. Livingstone S., Mascheroni G., Staksrud E. European research on children's internet use: assessing the past and anticipating the future. New Media and Society. 2018. Vol. 20. No. 3. P. 1103-1122

4. Zhurba K. O., Kanishevska L. V., Malynoshevskyi R. V., Kharchenko N. V., Fedorenko S. V. Vykhovannia ditei ta molodi u tsyfrovomu prostori. Kyiv, 2022. P. 124.

5. Zhuk Yu. O., Sokoliuk O. M., Dementievska N. P., Sokolova I. V. Internet oriientovani pedahohichni tekhnolohii u shkilnomu navchalnomu eksperymenti. Monohrafiia. Za red. Yu. O. Zhuka. Kyiv: Atika, 2014. P. 196.

6. Kremen V. H., Sysoieva S. O., Bekh I. D., Voznesenska O. L., Havrysh N. V., Honchar L. V., Zhurba K. O., Iljin V. V., Kanishevska L. V., Kyrychenko V. I., Komarovska O. A., Kornienko A. V., Kunytsia T. Yu., Kurbatov S. V., Lytovchenko O. V., Malynoshevskyi R. V., Machuskyi V. V., Naidionova L. A., Reipolska O. D., Tolochko S. V., Fedorchenko T. Ye., Kharchenko N. V., Chaplinska Yu. S., Shakhray V. M. Kontseptsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. 2022. Vyp. 4. № 2. P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206

7. Naidionova L. A. Kiberbulinh abo ahresiia v interneti: sposoby rozpiznannia i zakhyst dytyny. Metodychni rekomendatsii. Kyiv: Shkilnyi svit, 2014. P. 96.

8. Naidionova L. A. Kiberbulinh u pidlitkovomu reitynhu internet-nebezpek. Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky. 2018. № 1. P. 141–159. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_1_11

9. Kharchenko N. V. Informatsiina hihiiena v zakladi osvity: okremi aspekty planuvannia. Nauka, osvita, tekhnolohii i suspilstvo v XXI stolitti: naukovi idei ta mekhanizmy realizatsii. Zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Zhytomyr, 11 kvitnia 2023 r. Zhytomyr: TSFEND, 2023. P. 59.